

Primele acțiuni militare pe Frontul din Dobrogea. Bătălia de la Turtucaia și consecințele acesteia asupra evoluției militare de pe Frontul de Sud

**(The first military actions on the Front of Dobrogea.
The battle from Turtucaia and its consequences on military
development on the South Front)**

Leonida MOISE

Abstract: *A The actions of the Romanian Army on the South Front were decisively influenced by the Turtucaia battles. Although there was a secondary front, there were enough forces and means, which through a judicious planning and cooperation could have stopped the German-Bulgarian offensive. Unfortunately, the lack of a realistic strategy and faulty coordination of the units and large units arranged in Dobrogea, Romanian army suffered the most resounding defeat, a situation that had affected the entire campaign in 1916 and at the same time had a negative impact on the morale of Romanian soldiers, but also on public opinion. One of the major consequences was stopping military operations on the main Northern Front and the deployment of seven divisions from this front to the south, allowing the Austro-Hungarian and German armies to recoil in Transylvania, thus being compromised the Romanian offensive, which had been successful on this front. Turtucaia remained a lesson of strategy and military art, which was widely debated in military historiography, with lessons and conclusions for the Romanian army's operative military units.*

Keywords: *Strategy, Army, War, Front, Offensive, Campaign, Military Units.*

Amenajarea Capului de pod Turtucaia

Marele Stat Major român a acordat începând cu anul 1914 o atenție deosebită întăririi graniței dobrogene, în special în partea de sud, elaborând în acest scop proiecte viabile, care să asigure îndeplinirea misiunilor armatei române, în

eventualitatea unui conflict cu Bulgaria.

Capul de pod Turtucaia era organizat pe două linii de apărare. Prima linie de apărare, considerată linia principală de rezistență¹, cunoscută și sub denumirea de linia centrelor era dispusă la aproximativ 7 km de liziera orașului și era așezată pe platoul și lizierele de sud ale

pădurilor de la sud-vest Turtucaia². Ea era formată din 15 centre, având o dezvoltare frontală de 30 km. Un centru avea forma unei redute închise la gât și nu era construit din beton, piatră sau cărămidă, ci din lucrări pasagere cu șanțuri adânci și cu adăposturi pentru rezerve, blindate cu grinzi de fier sau lemn³. Distanța între centre era de 1,8-2 km.

Constatându-se că între anumite centre erau distanțe prea mari, s-au amenajat mai multe subcentre, între centrele 2-3, 11-12, 14-15.

Majoritatea centrelor fiind așezate pe creasta topografică, ofereau condiții avantajoase pentru observarea câmpului de luptă și acoperirea intervalelor asigurând, în același timp, o mascare corespunzătoare⁴.

Pentru completarea frontului defensiv și corectarea câmpului de tragere al centrelor s-au construit în intervalele dintre centre și în fața acestora, șanțuri de trăgători, numite anexe. Anexele și centrele trebuiau să fie legate între ele prin șanțuri de comunicație, care din păcate nu erau complete, în unele centre, cum era cazul centrelor 8-11, acestea lipseau cu desăvârșire⁵. Această situație a generat dificultăți pe timpul ducerii luptei, deoarece subunitățile și unitățile care apărau centrele nu au putut fi ajutate, mai mult, după distrugerea legăturilor telefonice de către artileria bulgară, nu s-a mai avut niciun fel de informație despre trupele noastre și nici despre progresul atacului bulgar.

Prezaritatea șanțurilor de comunicație a afectat și retragerea mili-

tarilor de pe linia centrelor, atunci când s-a impus acest lucru.

Pentru conducerea operativă a acțiunilor de luptă linia principală de rezistență era împărțită în trei sectoare⁶: Sectorul I, *Staroselo*, la vest, între Dunăre și șoseaua ce ducea la Turtucaia, format din centrele 1-5; Sectorul II, *Daidir*, la sud, cuprins între șoseaua ce ducea la Turtucaia prin pădurea Daidirși șoseaua de la Turtucaia spre est pădurea Daidir, alcătuit din centrele 6-9; Sectorul III, *Antimovo*, la est, între șoseaua ce ducea de la Turtucaia, est pădurea Daidir și Dunăre, cu centrele 10-15.

Înapoia liniei principale de rezistență, la 200-300 m, erau amenajate două linii de reculegere, pentru retragerea unităților respinse și organizarea unei rezistențe corespunzătoare, până la intervenția rezervei de sector sau a rezervei generale. Deși acestea erau formate din șanțuri simple de trăgători, fără adăposturi și șanțuri de comunicație, datorită dispunerii lor – aveau câmpul de tragere într-o ușoară pantă spre inamic - în teren, s-au dovedit a fi mai puternice decât linia centrelor, neputând fi, nici reparate, nici bombardate de inamic. Unitățile care le-au ocupat au rezistat cu succes atacurilor frontale. Generalul Ștefan Toșev, Comandantul Armatei a 3-a bulgare, în prezentarea principalelor momente din lupta trupelor pe care le comanda, pentru cucerirea Turtucaiei, menționează în memoriile sale: „trupele bulgare s-au oprit în fața marginii pădurii, unde românii erau puternic fortificați”⁷. În realitate era

vorba de linia de reculegere, în fața căreia bulgarii au fost oprîți, după ce au cucerit linia centrelor. Apărătorii acestei linii erau militarii din unitățile respinse de pe linia centrelor, care organizaseră aici o nouă poziție de rezistență. Linia a doua de rezistență era situată la 2-4 km sud de Turtucaia și era constituită din șanțuri simple de trăgători, adăposturi pentru mitraliere și, din loc în loc, amplasamente pentru materialul de artilerie⁸. La momentul intrării României în război mai erau în faza de construcție, în câteva puncte, adăposturi blindate, legate prin șanțuri de comunicație cu șanțurile de trăgători. Din cauza faptului că lucrările nu au fost finalizate și nu au fost prevăzute unități care să ocupe această poziție, în timp amplasamentele s-au degradat, astupându-se mai mult de jumătate cu pământ, situație ce a condus la neutilitatea ei pe timpul luptelor.

Pentru a corecta perimetrul liniei principale de rezistență apreciindu-se că atacul principal se va da pe direcția Sectorului I, s-a mai construit o linie fortificată în fața liniei centrelor, în partea de sud-vest a capului de pod, cunoscându-se sub numele de Linia Înaintată de la Staroselo. În fața acestei linii se găseau pozițiile fortificate ale avanposturilor, dintre care cele mai înaintate erau: pozițiile gărzilor mari de la sud de Denisler și Mesi Mahle; poziția rezervei avanposturilor de la Daidir și poziția fortificată a localității Antimovo⁹.

Din ansamblul fortificațiilor de la Turtucaia făcea parte și linia întărită

de pe malul estic al Bălții Staroselo, care era compusă dintr-o linie de șanțuri simple pentru trăgători, fără adăposturi și fără șanțuri de comunicație¹⁰. Din punct de vedere tehnic fortificațiile din Capul de pod Turtucaia, corespundeau în linii mari tehnologiei acestui gen de amenajări specifice perioadei primului război mondial, însă din cauza amplasării neinspirate a unor centre din linia principală de apărare, acestea au fost ușor depistate de inamic și supuse tirului de artilerie și atacului infanteriei, cedând doar în câteva zile de luptă. Așa s-a întâmplat la centrele 4-11, care deși aveau o poziție avantajoasă la prima vedere, fiind dispuse pe linie dominantă, aveau însă și multe unghiuri moarte, care le-au făcut deosebit de vulnerabile pe timpul luptelor. Studiind avantajele terenului o soluție benefică ar fi fost ca linia acestor centre să fie amplasată dincolo de valea Daidir-Staroselo, deoarece suprafața întinsă a platoului de la sud de vale oferea un excelent câmp de tragere, iar valea însăși constituia un foarte bun adăpost pentru rezerve¹¹. O parte a istoricilor militari au criticat realizarea liniei înainte în fața Sectorului I, deoarece a supraîncărcat apărarea în această zonă, în economia luptelor, aceste efective ar fi fost mult mai de folos în sectorul estic, care nu acoperea îndeajuns de bine flancul stâng¹².

Fără îndoială că un mare dezavantaj l-a constituit nefinalizarea tuturor lucrărilor de amenajare genistică a terenului, unitățile care au

încadrat acest cap de pod nu și-au îndeplinit misiunea de realizare până la detaliu a amplasamentelor ocupate. Deși ar părea o problemă minoră, cultura de porumb care acoperea majoritatea fortificațiilor a influențat în mod categoric ducerea luptei, în unele cazuri, cum a fost retragerea spre linia a doua de rezistență, porumbul a constituit un obstacol nefast, trupa pierzându-se prin lanurile de porumb, în altele, cum a fost situația Divizionului 1 din Regimentul 5 obuziere, acesta a reprezentat un camuflaj foarte bun, bateriile divizionului executând foc două zile, fără să fie reperate de către inamic¹³. Aceste câteva neajunsuri, care puteau fi corectate, în situația în care se manifesta o mai mare responsabilitate din partea atât a forurilor conducătoare, cât și a celor chemați să apere acest cap de pod, nu au fost fundamentale pentru a prefigura un eșec de proporții cum s-a înregistrat în acele zile la Turtucaia, o cauză majoră fiind și modul de concepere și ducere a acțiunilor de luptă de care atât Comandantul Armatei a 3-a cât și al capului de pod se fac astfel indubitabil vinovate.

Forțe și mijloace dispuse în Capul de pod Turtucaia

În *Instrucțiunile speciale pentru apărarea Capului de pod Turtucaia*¹⁴, trimise de Marele Stat Major la 6/19 mai 1916 Corpului 5 Armată la capitolul I se preciza că zona fortificată Turtucaia constituie un cap de pod, al cărui comandament este

similar cu cel al unei divizii și își subordonează toate trupele aflate în Turtucaia și împrejurimile acestei localități, până la linia frontierei bulgare, de la Dunăre, până la pichetul 44 inclusiv, din Oltenița până în creasta terasei Dunărene, precum și Divizia de Dunăre cu toate vasele și unitățile din subordine¹⁵. Comandamentul Capului de pod Turtucaia era format din Comandantul capului de pod, generalul Teodorescu Constantin, un maior șef de stat major și un stat major, alcătuit din 2 ofițeri inferiori, un ofițer de ordonanță și șeful serviciilor¹⁶.

Unitățile destinate să asigure apărarea Capului de pod Turtucaia erau¹⁷: Regimentul 36 Infanterie, cu 4 batalioane, dislocat la Turtucaia încă din anul 1914 care a participat nemijlocit la realizarea fortificațiilor și la manevrele executate în perioada 1914-1916, și Regimentele 76 și 79 Infanterie cu 4 batalioane fiecare, aduse la Turtucaia la sfârșitul anului 1915, ele participând la activitățile din capul de pod cu câte un batalion, schimbat periodic, până în vara anului 1916, când și-au completat statutul de război. Începând cu primăvara anului 1916 au mai fost aduse la Turtucaia batalioanele 4 din Regimentele 40, 75 și 80, care și-au completat efectivele de mobilizare în luna iulie 1916. Din efectivele garnizoanei Turtucaia mai făceau parte 4 batalioane, miliții, respectiv Batalionul 47 Miliții „Prahova”, Batalionul 48 Miliții „Buzău”, Batalionul 72 Miliții „Mircea”, Batalionul 76 Miliții „Vasile Lupu”.

De menționat că aceste unități erau încadrate cu oameni în vârstă, dotați cu armament vechi, model 1879 și aveau un singur ofițer de rezervă, care era comandantul companiei, situație ce recomanda folosirea lor în misiuni auxiliare, nu în acțiuni de luptă¹⁸.

Din totalul de 19 batalioane existente în Turtucaia la declanșarea agresiunii bulgare trei batalioane făceau parte din categoria I-III, respectiv batalioanele active din Regimentul 36 infanterie, șase batalioane din categoria I-III, din regimentele de rezervă, respectiv batalioanele 1-3 din regimentele 76 și 79 Infanterie, două batalioane din categoria IV, a regimentelor active, și anume batalioanele 4 din regimentele 36 și 40 Infanterie, patru batalioane din categoria IV, a regimentelor de rezervă, respectiv batalioanele 4, din regimentele 75, 76, 79 și 80 Infanterie și patru batalioane miliții și anume batalioanele 47, 48, 72 și 76 miliții.

Analizând raportul de forțe pe frontul de la Turtucaia se constată o superioritate a inamicului, în special în cavalerie și artilerie¹⁹, atât din punct de vedere cantitativ cât și calitativ. Referitor la valoarea trupelor care apărau Turtucaia se poate constata că din 19 batalioane, numai trei proveneau de la un regiment activ restul fiind înființate la mobilizare, aveau capacitatea de luptă afectată de nivelul modest de instruire a efectivelor, precum și de o dotare cu tehnică de luptă și armament de infanterie sub înzestrarea unităților

active. La decretarea mobilizării, unitățile care compuneau garnizoana Turtucaia au format următoarea structură operativă: Brigada 18 Infanterie, comandată de colonel Mărășescu Nicolae, cu Regimentul 36 Infanterie alcătuit din 4 batalioane și Regimentul 76 Infanterie tot cu 4 batalioane, și Brigada 39 Infanterie, comandată de general Drăgotescu Constantin, alcătuită din Regimentul 79 Infanterie alcătuit din patru batalioane și batalioanele 4 din regimentele 40, 75 și 80 Infanterie²⁰.

Artileria, care trebuia să aibă un rol important în apărarea Capului de pod Turtucaia, era asemeni unui muzeu, deoarece aici erau reprezentate aproape toate piesele aflate la acea dată în dotarea armatei române²¹. Din artileria grea fixă făceau parte: o baterie turnuri de 150 mm Krupp cu 4 piese; o baterie tunuri 120 mm, cu 4 piese; trei baterii a câte 2 tunuri fiecare, calibrul 120 mm, aduse de pe linia Focșani – Nămolosa – Galați; o baterie obuziere 120 mm cu 4 piese, scoasă de pe monitoare; trei baterii de mortiere calibrul 120 mm, a câte 2 mortiere de fiecare baterie.

Artileria mobilă era formată din: un divizion din Regimentul 3 artilerie cu 8 tunuri de 75 mm; două baterii, cu 6 tunuri de 53 mm așezate pe afet; un divizion obuziere 120 mm, cu 4 piese; un divizion obuziere 105 mm, cu 4 piese, din Regimentul 5 obuziere.

Artileria grea semimobilă era alcătuită din: două baterii de tunuri 105 mm, cu 8 piese; o baterie

obuziere de 210 mm, cu 4 piese; o baterie obuziere 120 mm, cu șase piese. Artileria ușoară semimobilă dispunea de două baterii tunuri de 87 mm, cu câte opt piese, trei baterii tunuri 75 mm, cu 12 piese. La acestea dacă mai adăugăm artileria marinei și turelele de 53 mm și 37 mm, rezultă un total de 157 piese²².

Repartiția artileriei pe sectoare s-a făcut în funcție de direcția probabilă de atac, astfel că numărul cel mai mare de piese a fost repartizat Sectorului I.

La neajunsurile provocate de lipsa de organizare sau de motive de ordin tehnic, s-au mai adăugat și cele care au aparținut de dispunerea neinspirată a unor subunități de artilerie în teren, fapt ce a redus simțitor capacitatea de ripostă, făcându-le vulnerabile încă de la începutul luptelor. Astfel, dispunerea majorității pieselor în apropierea centrelor²³ nu a fost în toate situațiile o soluție bună, deoarece în dinamica luptei observatorii care erau de regulă pe poziția înaintată nu au mai putut coopera cu bateriile după ce această poziție a fost atacată de bulgari.

Dispunerea unor baterii pe platouri dominante sau pe dealuri a fost un mare dezavantaj care a dat posibilitatea inamicului să le reperateze cu ușurință și să le scoată din luptă.

Luptele din perioada 21-22 august/3-4 septembrie

În sectorul I Staroselo în dimineața zilei de 21 august/3 septembrie artileria inamică amplasată la

nord-vest de Turksmil și pe dealurile nord Senovo și Siahlar, a declanșat o puternică pregătire de artilerie asupra lucrărilor de apărare din acest Sector²⁴. Bateriile de coastă de 150 mm și 120 mm precum și artileria de pe monitoare a executat imediat foc concentrat asupra artileriei inamice, reușind să scoată din luptă câteva piese. La ora 10.00 Detașamentul Hammerstein a pornit la atac asupra liniei înaintate de la Staroselo. După câteva ore de lupte nedecise, în jurul orei 13.00 inamicul este obligat să se retragă spre Senovo.

Un rol important în sprijinul apărării l-a avut artileria capului de pod, respectiv divizioanele de 75 mm, bateria de tunuri bulgare și bateria de 105 mm, care au executat trageri precise asupra infanteriei inamice care ataca din direcția Turksmil-Senevo spre Staroselo, precum și asupra satelor Mesimahle, Senovo și Siahlar, unde se semnalase concentrări de trupe bulgare. În după-amiaza zilei, Detașamentul Hammerstein a reluat atacul între vest Turksmil și colțul sud-vest pădurea Neagră, îndreptând efortul principal asupra subsectorului sud-vest, apărât de Batalionul 3 din Regimentul 36. Inamicul a reușit să se apropie până la 400-600m de rețelele de sârmă, însă la ora 16.00 a fost respins și obligat să se retragă spre Senovo²⁵. În seara acestei zile, comandantul Sectorului I a hotărât retragerea batalioanelor care rezistaseră pe linia înaintată de pe acest aliniament, pe linia principală de rezistență. Se întâmplă însă un lucru de neînțeles,

Batalionul 2 din Regimentul 36 părăsește, la ordinul comandantului de regiment, centrele 4 și 5 și se retrage spre pădure²⁶. Și mai ciudat este faptul că generalul Teodorescu acceptă această retragere și ordonă ca două companii din Regimentul 79 infanterie să ocupe aceste centre, lăsând descoperit un sector care avea să fie ținta atacului bulgar.

În aceeași zi de 21 august/3 septembrie în Sectorul II Daidir a fost în general liniște. Au fost inițiate câteva atacuri din direcția satelor Siahlar, Mesimahle, Daidir și Belița, principala activitate a inamicului din fața Sectorului II fiind de amenajare a terenului și pregătirea pentru atac. S-a înregistrat în această perioadă concentrarea Brigăzii 1-a și a 3-a din Divizia a 4-a bulgară la est și respectiv vest de Daidir²⁷.

În sectorul III Antimovo, inamicul a avut o slabă încercare de a ataca din direcția Antimovo, care a fost respinsă de trupele noastre. S-a constatat și în acest sector înaintarea și regruparea trupelor bulgare spre aliniamente, care să le asigure baza de plecare la ofensivă. Astfel, Brigada 1 din Divizia 1-a bulgară a ajuns în seara acestei zile pe aliniamentul Belița-Endjekioi- Karadânlar, apoi a înaintat la dreapta Diviziei a 4-a bulgare la vest și sud-vest Antimovo. Deși comandamentul capului de pod a trimis în sprijinul acestui sector două companii din Batalionul de miliții Prahova și o baterie de artilerie, nu s-a întreprins practic nicio acțiune importantă din partea trupelor române, care apărau

acest sector, cu excepția unei misiuni de recunoaștere la est de Saraigal executată de un pluton de pușcași din Regimentul 76 infanterie²⁸. Artileria acestui sector a executat câteva trageri asupra inamicului care se deplasa de la Belița spre Viskioi și asupra satului Antimovo, neprovocându-i însă pierderi semnificative. Caracteristica principală a acestei zile a constituit-o lipsa de acțiune a trupelor române, care cu excepția celor din Sectorul I, nu au intervenit pentru întârzierea înaintării inamicului; acesta și-a ocupat în liniște pozițiile pentru atac, a instalat observatoarele, iar artileria a ocupat cele mai bune poziții, fără ca artileria noastră să intervină eficient. La data de 21 august/3 septembrie, Comandamentul Armatei a 3-a române cere Marelui Cartier General aprobarea să execute a doua zi o acțiune ofensivă cu Divizia a 19-a română și Divizia de cavalerie rusă, în direcția Kurtbunar – Akadânlar, iar cu Divizia a 9-a pe direcția Akadânlar – Tatar Atmagea, solicitând în același timp ajutoare pentru întărirea capului de pod²⁹. Primind aprobarea, Armata a 3-a dă ordin Grupului operativ de est și Diviziei a 9-a să execute ofensiva pe direcțiile aprobate. Primind informații de la Turtucaia că situația este deosebit de gravă, comandantul armatei insistă la Grupul de Est pentru declanșarea ofensivei la 22 august/4 septembrie spre Kurtbunar – Akadânlar³⁰. În seara zilei 21 august/3 septembrie comandantul Armatei a 3-a române, constatând că trupele ruse nu se găseau în raionul

ordonat, hotărăște să vină în ajutorul capului de pod doar cu cele două divizii române. Cu toate că între timp corpul rus reușise să se concentreze în raionul acțiunilor de luptă, generalul Zaioncikovski, nesocotind ordinele exprese ale comandantului Armatei a 3-a, a hotărât ca atacul să se dea la sud-est de Kurtbunar, nu în direcția Kurtbunar – Akadânlar, așa cum prevedea ordinul comandantului armatei, care de fapt corespundea nevoilor operative ale frontului.

În acest timp, comandantul Armatei a 3-a bulgare dă ordinul de atac³¹ Nr. 17, prin care precizează misiunile trupelor bulgare, care urmau să atace Capul de pod Turtucaia, la 22 august/4 septembrie astfel: conform ordinului de atac, Detașamentul Hammerstein urma să atace și să ocupe centrul 3, Divizia a 4-a, centrele 7,8,9, iar Brigada 1 din Divizia 1-a, centrul 11.

Deoarece Divizia a 4-a bulgară nu stabilise legătura cu Detașamentul Hammerstein, artileria grea nu-și ocupase pozițiile din cauza drumurilor desfundate, iar legătura dintre infanterie și artilerie nu fusese realizată, cu aprobarea comandantului Armatei a 3-a bulgare, atacul a fost amânat pentru ziua de 23 august/5 septembrie.

Acțiunile de luptă din ziua de 22 august/4 septembrie

În *Sectorul I Staroselo*, deoarece nu se semnalase nici o mișcare a inamicului în dimineața acelei zile, comandantul capului de pod a hotărât

executarea unui contraatac pentru recucerirea poziției înaintate de la Staroselo. La pregătirea de artilerie executată asupra trupelor bulgaro-germane de pe dealul Staroselo a participat alături de artileria sectorului și artileria de pe monitoare³². Batalionul 2 din Regimentul 36 infanterie a reocupat, fără să întâmpine o rezistență deosebită subsectorul Siahlar, iar Batalionul 1 din Regimentul 36 și Batalionul 4 din Regimentul 75 aliniamentul dinapoia bălții Staroselo, dar nu a ocupat și satul Staroselo, care era părăsit de inamic.

După-amiază, bulgarii reiau înaintarea în fața Sectorului I, aproximativ 3-4 batalioane și 3 baterii au fost semnalate deplasându-se spre Siahlar, iar două companii au fost observate coborând dealul Staroselo spre sat. Tot în această perioadă, din cauza focului artileriei bulgare, Batalionul 2 din Regimentul 36 s-a retras de pe pozițiile ocupate la Siahlar³³, pe aliniamentele centrelor 3, 4 și 5.

În aceste condiții comandantul capului de pod a ordonat încetarea atacului, declanșat în dimineața zilei și retragerea trupelor pe pozițiile inițiale. În sprijinul Sectorului I, comandantul capului de pod trimite Batalionul 4 din Regimentul 80 infanterie, două companii din Batalionul 48 miliții Buzău, și Batalionul 1 din Regimentul 75 infanterie, acest sector totalizând nouă batalioane. Din păcate, deși dispunea de forțe suficiente, comandantul sectorului nu a organizat corespunzător apărarea, și

nu a alcătuit rezerva de sector, indispensabilă pe timpul luptelor.

În *Sectorul II Daidir*, inamicul a declanșat în zorii zilei trageri de artilerie asupra bateriilor românești instalate în apropierea sectorului. Artileria noastră a răspuns executând trageri asupra trupelor bulgare care se deplasau de la Daidir spre linia centrelor. Deoarece Batalionul 2 din Regimentul 36 primise ordin să reocupe pozițiile de la Siahlar, comandantul capului de pod a ordonat comandantului Sectorului II, să ocupe centrele 4 și 5 cu două companii, astfel că din acel moment Sectorul de apărare al Regimentului 79 se întindea de la centrele 4 la 9 inclusiv³⁴.

În *Sectorul III Antimovo*, comandantul sectorului, locotenent-colonelul Marinescu Ion având informații că inamicul se concentrează în zona Belița, a ordonat ca artileria sectorului să execute în tot cursul dimineții trageri asupra acestei zone. Pentru identificarea trupelor bulgare din fața sectorului pe care-l comanda, comandantul Sectorului III, organizează două recunoașteri, una spre Sarighiol cu Batalionul 4 din Regimentul 76 și cealaltă spre satul Antimovo cu Batalionul 3 din același regiment. Batalionul 4 pornește în marș la ora 09.00 până la ora 10.00 ocupă satul Sarighiol, după care se îndreaptă spre Viskioi. Când ajunge la aproximativ 600 m de această localitate, comandantul sectorului dă ordin de încetare a misiunii și de reîntoarcere în capul de pod. Batalionul 3 ocupă fără incidente satul Antimovo, deoarece trupele bulgare s-au retras din sat în

urma acțiunii Batalionului 4. Același ordin de retragere în interiorul capului de pod³⁵ a fost dat și Batalionului 3.

În seara acestei zile sosesc la Turtucaia primele trupe în sprijinul forțelor din capul de pod: Batalionul 1 din Regimentul 75 infanterie și Divizionul 1 din Regimentul 5 obuziere. Mai sosesc Batalionul de miliții „*Vasile Lupu*” și două baterii de 75 mm, iar în cursul nopții Batalionul 1 din Regimentul 80 infanterie, Batalionul 2 din Regimentul 74 și Batalionul 3 din Regimentul 75³⁶.

Forțele de sprijin au fost reparate astfel: un batalion Sectorului I, două batalioane Sectorului II, un batalion Sectorului III, iar artileria s-a deplasat la remiza 2, în măsură să intervină în sprijinul Sectoarelor I sau II.

Interesant este că, în această zi, deși inamicul practic nu a atacat, comandantul capului de pod, a cerut insistent ajutoare, deoarece: „*situația este disperată și nu speră să mai poată rezista din lipsă de rezerve*”³⁷. Așa cum am precizat anterior inamicul a folosit zilele de 20-22 august/2-4 septembrie în special pentru pregătirea atacului, declanșând doar unele acțiuni ofensive cu caracter limitat, cum au fost cele din zona Sectorului I unde s-au executat trageri pentru a proteja deplasarea trupelor proprii și a induce în eroare trupele noastre asupra adevăratelor intenții ale forțelor atacatoare. Această perioadă de relativă acalmie putea fi folosită pentru regrouparea forțelor, constituirea rezervei generale, iar artileria, printr-o mai atentă observare a câmpului de luptă, putea

să intervină pentru întârzierea și chiar oprirea trupelor bulgare care înaintau spre bazele de plecare la ofensivă. Hotărârile comandantului capului de pod au fost indiscutabil influențate de cererile la fel de insistente ale comandanților de sectoare, care neapreciind corect situația, amplificau orice mișcare a trupelor inamice. Se impunea, fără îndoială, ca toate rapoartele și cererile comandanților de sectoare să fie verificate, din păcate structura comandamentului capului de pod nu era în măsură să asigure o conducere corespunzătoare, deoarece avea în statul major doar doi ofițeri inferiori.

La apelurile repetate ale comandantului capului de pod, comandantul Armatei a 3-a trimite următorul ordin al Marelui Cartier General: „*Turtucaia nu trebuie să cadă, garnizoana trebuie să reziste până la ultimul om, deoarece trupe proaspete vor veni în ajutor. Aceasta din Înaltul Ordin al M.S. Regelui*”³⁸. Poate că situația ar fi fost alta dacă aceste ajutoare (în total au sosit la Turtucaia aproape 17 batalioane) erau folosite de comandantul capului de pod pentru restabilirea apărării în sectoarele vulnerabile, prin constituirea lor în rezerve la dispoziția comandantului. De multe ori acestea, la sosirea în Turtucaia, pierdeau timp prețios pentru ordine de la comandamentul capului de pod, iar introducerea lor în luptă se făcea, imediat ceea ce a redus foarte mult din puterea lor combativă.

Acțiunile de luptă din 23-24 august/ 5-6 septembrie

În ziua de 23 august/5 septembrie în *Sectorul I Staroselo*, artileria bulgară amplasată pe înălțimile dintre Siahlar și Staroselo, a început pregătirea de foc asupra centrelor 2, 3, 4 și 5, atacul fiind planificat pentru ora 12.00.

Artileria Sectorului I a executat trageri asupra infanteriei și artileriei inamice care cobora la nord și nord-est de Siahlar.

La orele 12.00, trupele germano-bulgare din Detașamentul Hammerstein au început atacul asupra centrelor 3, 4, 5 și 6, dar au fost oprite de Batalionul 2 din Regimentul 36 și de Batalionul 4 din Regimentul 75 la est de Staroselo³⁹. După o scurtă pregătire de artilerie, inamicul reia atacul, cu efortul principal asupra centrului 3, însă și această acțiune este oprită. În acest timp, trupele Diviziei a 4-a bulgare ocupând centrele 7, 8, 9 din Sectorul II, amenințau flancul stâng al Sectorului I, situație ce determină pe comandantul Sectorului I să ordone părăsirea liniei centrelor și retragerea pe linia a doua de rezistență⁴⁰. Singurele trupe care au rămas pe linia principală de apărare au fost cele ale centrului I, care datorită sprijinului eficient a focului artileriei de pe bateriile amplasate în stânga Dunării, au avut posibilitatea la un moment dat să execute chiar un contraatac⁴¹. Astfel, în seara acestei zile Detașamentul Hammerstein fiind

puternic lovit de artileria noastră la flancul stâng, începe retragerea spre valea Staroselo. Era o împrejurare favorabilă pentru comandantul Sectorului I, care, dacă ar fi luat inițiativa unui contraatac din acest centru, în acel moment, trupele noastre reocupau toate centrele, mai ales că acest grup inamic nu avea legătura stabilită cu flancul drept al Diviziei a 4-a bulgare.

Comandantul capului de pod, fiind informat despre retragerea majorității trupelor din Sectorul I pe linia a 2-a de rezistență, a ordonat comandantului sectorului să execute un contraatac pentru a recuceri pozițiile părăsite fără luptă⁴².

În *Sectorul II Daidir*, după o puternică pregătire de foc asupra centrelor 7, 8, 9 și 10, inamicul, respectiv trupele Diviziei a 4-a bulgare, a declanșat la orele 8.00 atacul⁴³. S-au purtat lupte deosebit de violente, bateriile fixe ale sectorului fiind realmente distruse, apărătorii rezistând cu greu atacurilor în valuri ale inamicului. La ora 9.30 unitățile de pe linia principală de rezistență au raportat că sunt atacate de forțe superioare și că au mari pierderi fapt ce determină pe comandantul sectorului să intervină în ajutorul acestora cu batalioanele 1 și 4 și Regimentul 79 Infanterie. Sprijinite puternic de artilerie, regimentele 19 și 31 infanterie bulgare au reluat în forță atacul și au reușit aproximativ în jurul orei 11.30 să cucerească centrele 7 și 9. Foarte bine a acționat divizionul de obuziere 105 mm din Regimentul 5 obuziere român, care a provocat

pierderi importante inamicului care cobora dinspre Daidir spre Staroselo. În fața unui inamic numeros, 16 batalioane, cele 4 batalioane care apărau Sectorul 2, cu toată rezistența eroică, sunt nevoite să se retragă pe linia de reculegere⁴⁴.

Grație contraatacului executat de aceste două batalioane asupra intervalului dintre centrele 8-9, a fost oprită înaintarea Regimentului 7 Infanterie bulgar. Situația a fost ținută sub control până către orele 15.00, când datorită superiorității trupelor atacatoare, trupele noastre au fost nevoite să se retragă pe liziera de nord a pădurii Turtucaia. Deși Regimentul 79 Infanterie fusese practic scos din luptă, cu cei 300 de oameni care mai rămăseseră, comandantul Sectorului II încearcă un contraatac asupra centrului 9, pentru oprirea inamicului. La apropierea de linia a 2-a de rezistență, aceste trupe întâlnesc Batalionul 2 din Regimentul 75 Infanterie, trimis de comandantul capului de pod, pentru a susține retragerea trupelor din Sectorul II. Împreună cu aceste trupe acționează pentru oprirea inamicului, până către orele 19.00 când lupta încetează. Inamicul fiind nevoit să se oprească pe liziera de sud a pădurii Turtucaia, trupele noastre au avut posibilitatea să se regroupeze și să ocupe poziția a doua de rezistență. În sprijinul Sectorului II a fost trimis și Batalionul de miliții „*Vasile Lupu*” care după o primă reacție de panică cu greu a putut fi adunat și pus să ocupe poziția între văile Fotului și Taslagea-Culac⁴⁵.

În *Sectorul III Antimovo*, atacul a fost declanșat de Brigada 1 din Divizia 1-a cu regimentele 1 și 6 infanterie. Cele două regimente bulgare au atacat centrul 11 și intervalul dintre centrele 11 și 12.

După regruparea trupelor pe linia a 2-a de rezistență, comandantul sectorului a hotărât executarea unui contraatac cu batalioanele 4 și 1 din Regimentul 84, pus la dispoziția sectorului de comandantul capului de pod.

Deoarece între timp inamicul ocupase și celelalte centre din sector, acest contraatac a fost respins cu ușurință de infanteria și artileria acestuia. Succesul ofensivei bulgare în acest sector a fost posibil datorită și modului de acțiune al trupelor noastre, care nu și-au sincronizat mișcărilor, cedând fără motiv pozițiile de apărare destul de bine organizate, de pe linia centrelor⁴⁶.

Față de situația existentă la Turtucaia, comandantul Armatei a 3-a române a hotărât să intervină cu diviziile 19 și 9 infanterie de la Bazargic și Silistra pentru a ataca din flanc și inamicul. În acest scop s-a ordonat Grupului de Est să se îndrepte în marș forțat spre Turtucaia, iar Diviziei a 9-a să execute o ieșire din Silistra spre Turtucaia, lăsând la Silistra numai 4 batalioane⁴⁷. Au sosit deja în cursul acestei zile, Brigada 29 Infanterie cu 3 batalioane din Regimentul 34 și Batalionul 1 din Regimentul 74 cărora comandantul capului de pod le-a ordonat să atace pe direcția centrelor 8-11, pentru a lovi din flanc trupele bulgare care ocupaseră aceste centre. Fiind primite

cu un puternic foc de infanterie de către trupele bulgare din centrele 11-12, aceste forțe au fost nevoite să se retragă pe poziția a 2-a de rezistență. Este introdus în luptă și Batalionul 3 din Regimentul 2 grăniceri, la stânga Regimentului 34, care și el a fost nevoit să se oprească, din cauza focului inamic, la liziera pădurii Dereana. Între timp a sosit la Turtucaia și Batalionul 2 din Regimentul 2 grăniceri care a fost repartizat tot Brigăzii 29 și dispus între Regimentul 34 și Batalionul 1 din Regimentul 74. Inamicul profitând de succesul atacului, a hotărât să continue ofensiva pentru cucerirea celorlalte centre și a poziției a 2-a de rezistență din Sectorul III⁴⁸.

Acțiunile din ziua de 24 august/6 septembrie au fost cele mai dramatice și ultimele în Capul de pod Turtucaia.

Comandantul Capului de pod, primind ordinul expres de la Armata a 3-a de a rezista până la ultimul om, a dat în noaptea de 23-24 august/5-6 septembrie ordinul de luptă pentru a doua zi, prin care urmărea să regrupeze unitățile retrase pe linia a 2-a de rezistență și să constituie un grup de manevră în partea de est a Turtucaeii, cu ajutorul căruia să contraatace în flancul drept al inamicului, grup ce urma să facă joncțiunea cu Divizia a 9-a de la Silistra. Totodată, se avea în vedere și o evacuare a trupelor către Silistra, în cazul în care situația ar fi impus acest lucru⁴⁹.

Ultimul batalion din Regimentul 80 sosisse la Turtucaia în dimineața zilei de 24 august/6 septembrie și a

fost destinat rezervei capului de pod. Din artileria capului de pod, mai rămăseseră la dispoziția apărării 12 baterii. Inamicul informat că poziția a doua de rezistență nu avea lucrările de amenajare terminate, a hotărât să continue atacul în ziua următoare, cu misiunea de a cuceri și această poziție fortificată.

Atacul din Sectorul I s-a declanșat la orele 11.00 având obiectiv recucerirea pădurii Turtucaia și a centrelor 2-4. Pe lângă faptul că a fost insuficient de bine organizat, acest atac a debutat nefavorabil, trupele noastre când coborau valea Turtucaia pentru a se îndrepta spre remiza 2 au fost întoarse la flancul stâng de Brigăzile 1-a și a 3-a din Divizia a 4-a bulgară, care în acel moment ieșeau din pădurea Turtucaia și porneau la atac⁵⁰.

În Sectorul III, contraatacul inițiat de Regimentul 34 infanterie, Regimentul 2 grăniceri și Regimentul 79 n-a putut progresa deoarece nu a fost sprijinit de artilerie, reușind doar pentru moment să oprească atacul Brigăzii 1-a din Divizia 1-bulgară. Către orele 12.00 infanteria inamică, sprijinită puternic de artileria grea, în pofida încercărilor disperate ale apărătorilor, a reușit să cucerească ultimele rezistențe din acest sector, iar până la orele 16.00, să cucerească toată poziția a doua de rezistență și platoul de la sud de Turtucaia. Ruperea apărării pe linia a doua de rezistență a însemnat începutul dezastrului, trupele române, dezorganizate, fără comandanți au început retragerea generală, căutându-și

salvarea spre Dunăre sau spre Silistra.

Ajutoarele care trebuiau să sosească la Turtucaia, din diferite motive nu au ajuns la timp la destinație. Astfel Divizia a 9-a care se deplasa spre Turtucaia a întâmpinat la 15 km est de Turtucaia trupele bulgare și după o scurtă luptă, s-a întors la Silistra, iar Grupul operativ de Est, comandat de generalul rus Zaioncikovski în loc să execute ordinul comandantului Armatei a 3-a române, a îndreptat trupele pe care le comanda spre Bazargic⁵¹. Trupa demoralizată și în majoritatea cazurilor rămasă fără comandanți a încercat un ultim refugiu spre debarcader, iar ofițerii s-au adunat la Cercul militar din Turtucaia, unde s-a hotărât ca cel mai vârstnic ofițer să predea capul de pod.

Din totalul de 39.000 de militari (în efectivul garnizoanei Turtucaia era inclus și numărul de militari care au sosit pe parcursul luptelor) bulgarii au luat prizonieri 480 ofițeri și 28.020 trupă, diferența de 10.500 o reprezintă pierderile în acțiunile de luptă, precum și 3.500 de militari care au reușit să se salveze trecând Dunărea sau retrăgându-se spre Silistra.

Cauzele și consecințele înfrângerii armatei române la Turtucaia

Pierderea Capului de pod Turtucaia s-a datorat în principal unor cauze de ordin intern care au ținut de modul de organizare și dispunere a forțelor care au acționat în această

zonă a Frontului de Sud.

Deși în capul de pod exista o divizie, statul major al acesteia era departe de a răspunde nevoilor operative. Format din doi căpitani, acesta s-a dovedit în general neputincios în fața avalanșelor de situații deosebite apărute în timpul luptelor. Repartiția pe sectoare a forțelor a fost deficitară, întărindu-se nejustificat Sectorul I, s-a lăsat descoperit Sectorul II, unde s-a produs de fapt atacul principal al inamicului. Acest inconvenient s-a datorat neîndeplinirii în mod necorespunzător al misiunilor de recunoaștere de către unitățile destinate în acest scop. Eșalonul superior nu a sprijinit cu nimic această activitate, datele despre inamic fiind foarte vagi și contradictorii. Totuși, și în aceste condiții, când informațiile despre planul de ofensivă al armatei bulgare erau foarte puține, comandamentul capului de pod, trebuia să ia în calcul că un atac asupra Sectorului II era mult mai posibil deoarece acesta nu putea fi sprijinit de artileria flotei sau de bateriile din stânga Dunării față de celelalte două sectoare care aveau flancurile sprijinite pe Dunăre⁵². O altă cauză majoră a eșecului de la Turtucaia a fost modul, în general defectuos, de acționare a trupelor. Din momentul declanșării atacului de către bulgari, acestea, prost conduse de comandanți, au executat de regulă manevre greșite. Așa, spre exemplu neevaluând corect situația, comandantul Sectorului I a luat inițiative, în totală discordanță cu realitățile câmpului de luptă, de a părăsi cu

subunitățile din subordine, în mai multe rânduri, linia principală de rezistență fără ca acest lucru să fie necesar.

O altă deficiență poate fi considerată aceea că unitățile destinate să apere Capul de pod Turtucaia, au fost majoritatea formate la mobilizare numai din oameni aduși din rezervă. Prezența acestora a lăsat în general de dorit, în unele situații cum a fost la Regimentul 76 de infanterie aceștia au fost obișnuiți ca la fiecare sfârșit de săptămână sau în zilele de sărbătoare să fie învoiți câte două zile, iar când regimentul a fost dislocat la Turtucaia și nu s-a mai acordat această facilitate, cazurile de lipsă nemotivată erau foarte dese⁵³. Cu excepția Regimentului 36 Infanterie, celelalte unități aveau comandanții de companii ofițeri de rezervă, iar dotarea cu armament și tehnică era precară. Au fost însă și situații când, beneficiind de comandanți competenți, multe din aceste unități și subunități s-au comportat foarte bine. Este cazul Regimentului 79 Infanterie, care condus cu fermitate și pricepere de comandantul său, locotenent-colonelul Dumitrescu, a reușit să țină piept unui inamic mult superior și numai în urma unor mari pierderi inamicul a putut să atace apărarea Sectorului II. La cererile repetate ale comandantului capului de pod de a i se trimite cel puțin un regiment activ ca rezervă mobilă, i s-a trimis în cele din urmă patru batalioane de miliții a căror valoare combativă era practic nulă⁵⁴. Comandantul capului de pod nu a

organizat o rezervă la nivelul diviziei în măsură să intervină operativ la nevoie. În primele zile a fost întărit Sectorul I în urma cererilor repetate ale comandantului acestuia, iar pe timpul luptelor, batalioanele care au venit în sprijinul Turtucaiei au fost imediat introduse în luptă, fără să fie o concepție clară de folosire a acestora.

Mijloacele de luptă, în special artileria, nu corespundea nevoilor de apărare, multe din piese erau vechi, altele nu aveau platformele terminate, și, ceea ce era și mai grav, au fost piese care nu aveau suficientă muniție sau altele ce nu au avut muniția corespunzătoare și deci nu au putut executa focul. Astfel, piesele de 150 mm au avut numai 150 lovituri de tun, care s-au terminat în primele două zile de luptă⁵⁵. Deși a fost o perioadă de acalmie, în zilele de 20-22 august/2-4 septembrie, comandamentul capului de pod nu a luat măsuri suficiente pentru oprirea inamicului care se concentra în vederea ocupării bazei de plecare la ofensivă. Astfel că în acele zile trupele bulgare și-au desfășurat nestingherite activitatea, constând în special în instalarea observatoarelor, stabilirea legăturilor și ocuparea pozițiilor de tragere de către artilerie.

Deși comandantul Armatei a 3-a, generalul Aslan Mihai, ca urmare a deteriorării situației de la Turtucaia, a ordonat ca celelalte mari unități din Grupul de Est să intervină urgent la Turtucaia, acest ordin nu a fost executat, din cauza lipsei de receptivitate a generalului Zaiioncikovski care a

dat o altă misiune trupelor sale, precum și indeciziei generalului Basarabescu, care nu a reușit să ajungă cu Divizia a 9-a în acest sector al frontului. Elementul psihologic a fost cel care a contat cel mai mult în ultimele zile la Turtucaia. Copleșiți de numărul atacurilor, bombardati neîncetat de artileria grea bulgară, care a sprijinit foarte bine atacul, simțind din plin lipsa unor comandanți hotărâți, care să îi conducă la victorie, au fost cauze care au dus la deznădejde, deprimare și panică în rândul militarilor. Când s-a constatat că de fapt Divizia a 9-a nu a sosit, așa cum însuși comandantul capului de pod a transmis în tranșee, panica a devenit generală, trupele retrăgându-se în debandadă căutându-și scăparea spre Dunăre sau Silistra⁵⁶.

După căderea Turtucaiei, pentru interzicerea dezvoltării ofensivei bulgare, Comandantul Armatei a 3-a române, a ordonat, în seara aceleiași zile, Grupului Operativ de Est, în compunerea căruia a intrat și Divizia a 9-a să se retragă și să reziste pe linia întărită de la sud de aliniamentul Medgidia – Constanța.

Concomitent cu această acțiune, trupele aliate desfășurau cu succes lupta pentru eliberarea orașului Bazargic și au preluat inițiativa pe porțiunea estică a frontului din sudul Dobrogei.

O consecință importantă a insuccesului de la Turtucaia a constituit-o regruparea forțelor de pe Frontul de Sud. Marele Cartier General român, analizând situația

complexă creată în Dobrogea, a hotărât, având în vedere și noile misiuni ce reveneau acestui front, constituirea Armatei de Dobrogea formată din Corpul 47 rus, diviziile 9 și 19 române și Brigada 5 Călărași, cu misiunea de a ataca imediat inamicul în direcția Turtucaia. Armatei a 3-a îi revenea misiunea să apere cursul Dunării între Olt și Movilița. Deoarece inamicul a primit întăriri, luptele pentru eliberarea Bazargicului s-au desfășurat cu dificultate, situație ce a determinat amânarea contraofensivei spre Turtucaia și replierea Armatei de Dobrogea pe aliniamentul Cuzgun – Caraomer – Mangalia. Pierderea Turtucaiei a avut consecințe și asupra desfășurării planului român de campanie.

Evoluția nefavorabilă a evenimentelor din sudul Dobrogei, a determinat Marele Cartier General să ordone oprirea ofensivei de pe Frontul de Nord și dislocarea de pe acest front a 7 divizii, care împreună cu forțele româno-ruse din Dobrogea să declanșeze o operație de anvergură pentru înfrângerea trupelor bulgaro-

germane pătrunse pe teritoriul național.

Pierderea unui sector de front, care era secundar, și care pe ansamblu nu periclita acțiunile de pe Frontul de Nord, nu trebuia să modifice Planul de campanie. Continuarea operațiilor pe frontul principal, ar fi permis atingerea obiectivului strategic stabilit și în acest fel s-ar fi împiedicat concentrarea diviziilor germane în Transilvania.

În concluzie, se poate afirma că în campania din anul 1916 s-a pierdut inițiativa strategică pe ambele teatre de operații, atât din cauze subiective, care au aparținut în general factorilor interni, dar și din motive obiective, cum a fost nerespectarea prevederilor Convenției militare de către aliații țării noastre. S-a confirmat încă o dată, ca de atâtea ori în istoria noastră, importanța deosebită care trebuie acordată forțelor armate care în orice moment trebuia să fie pregătite, singure sau în cooperare cu aliații conjuncturali, să îndeplinească misiunile ce le revin.

Note

¹ Col. Constantin Zagorit, *Turtucaia*, Editura Institutului de arte grafice, Ploiești, 1939, p. 16.

² G.A.Dabija, *Armata română în războiul mondial (1916-1918)*, Editura Hertz, București, 1936, p. 179.

³ Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea*

României, 1916-1919, vol I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988, pp. 111-115.

⁴ Constantin Zagorit, *op. cit.*, pp. 18-19.

⁵ *Ibidem*, p. 20.

⁶ A.M.R., *fond Marele Stat Major, Secția 3 Operații*, dosar nr. 803, f. 3-6

⁷ Constantin Zagorit, *op. cit.*, p. 20.

- ⁸ *România în anii primului război mondial*, vol. 1, Editura Militară, București, 1987, p. 8.
- ⁹ Constantin Zagorit, *op.cit.*, pp. 16-17.
- ¹⁰ *Ibidem*, p. 21.
- ¹¹ G.A. Dabija, *op. cit.*, p. 181.
- ¹² Constantin Zagorit, *op. cit.*, p. 17.
- ¹³ *Ibidem*, p. 24.
- ¹⁴ Documentul 271, *Instrucțiunile speciale pentru Turtucaia în România în războiul mondial*, vol. 1, Documente – Anexe, p. 479.
- ¹⁵ A.M.R., *fond Marele Stat Major, Secția 3 Operații*, dosar nr. 803, f.1.
- ¹⁶ G.A. Dabija, *op. cit.*, p. 181.
- ¹⁷ Constantin Zagorit, *op. cit.*, p. 25.
- ¹⁸ *Ibidem*, p. 26.
- ¹⁹ *Istoria militară a poporului român*, vol. 5, Editura Militară, București, 1988, *op.cit.*, p. 421.
- ²⁰ A.M.R., *fond Marele Stat Major, Secția 3 Operații*, dosar nr. 803, f. 2.
- ²¹ Constantin Kirîțescu, *op. cit.*, p. 319.
- ²² A.M.R., *fond Marele Stat Major, Secția 3 Operații*, dosar nr. 803, f. 2-3.
- ²³ Constantin Zagorit, *op. cit.*, pp. 33-35.
- ²⁴ A.M.R., *fond Marele Stat Major, Secția 3 Operații*, dosar nr. 802, f. 11.
- ²⁵ *România în războiul mondial 1916-1919*, vol. 1, Editura Imprimeria Națională, București, 1934, p. 483.
- ²⁶ G.A. Dabija, *op. cit.*, p. 199.
- ²⁷ *România în Războiul Mondial*, vol. 1, *op. cit.*, p. 484.
- ²⁸ G.A. Dabija, *op. cit.*, p. 201.
- ²⁹ *România în războiul mondial*, vol. 1, *op. cit.*, pp. 492-493.
- ³⁰ ¹Documentul 325, *Telegrama nr. 124 din 21 august/3 septembrie 1916*, în *România în timpul războiului mondial*, vol.1, Documente – Anexe, p. 571.
- ³¹ G.A. Dabija, *op. cit.*, p. 202.
- ³² *România în războiul mondial*, vol. 1, *op. cit.*, p. 496.
- ³³ *Ibidem*, p. 497.
- ³⁴ G.A. Dabija, *op. cit.*, p. 207.
- ³⁵ *Ibidem*, p. 208.
- ³⁶ A.M.R., *fond Marele Stat Major, Secția 3 Operații*, dosar nr. 802, f. 13.
- ³⁷ *România în războiul mondial*, vol. 1, *op. cit.*, p. 495.
- ³⁸ *Ibidem*, p. 496.
- ³⁹ G.A. Dabija, *op. cit.*, p. 216.
- ⁴⁰ Constantin Zagorit, *op. cit.*, p. 137.
- ⁴¹ *România în războiul mondial*, vol. 1, *op.cit.*, p. 510.
- ⁴² *Ibidem*, p. 511.
- ⁴³ *Ibidem*, p. 513.
- ⁴⁴ A.M.R., *fond Marele Stat Major, Secția 3 Operații*, dosar nr. 802, f. 16-17.
- ⁴⁵ *România în războiul mondial*, vol. 1, *op. cit.*, p. 516.
- ⁴⁶ A.M.R., *fond Marele Stat Major, Secția 3 Operații*, dosar nr. 802, f. 14.
- ⁴⁷ *Ordinul telefonic al Armatei a 3-a către Divizia 9 în România în războiul mondial*, vol. 1, Documente – Anexe, p. 586.
- ⁴⁸ A.M.R., *fond Marele Stat Major, Secția 3 Operații*, dosar nr. 802, f. 16.
- ⁴⁹ *România în războiul mondial*, vol. 1, *op. cit.*, p. 542.
- ⁵⁰ G.A. Dabija, *op. cit.*, p. 241.
- ⁵¹ Constantin Kirîțescu, *op. cit.*, p. 331.
- ⁵² G.A. Dabija, *op. cit.*, p. 253.
- ⁵³ A.M.R., *fond Marele Stat Major, Secția 3 Operații*, dosar nr. 802, f. 38.
- ⁵⁴ *Ibidem*, f. 39.
- ⁵⁵ *Ibidem*, f. 41.
- ⁵⁶ G.A. Dabija, *op. cit.*, p. 254.

Bibliografie

Lucrări cu caracter general și special:

- ANASTASIU, Ioan, general, *Războiul pentru întregirea neamului*, Studiu critic, București, 1936.
- ATANASIU, Victor, Iordache, Anastasie, Iosa, Mircea, Oprea, Ion M., Oprescu, Paul, *România în primul război mondial*, Editura Militară, București, 1979.
- BĂRZOTESCU, Laurențiu, colonel, *O amintire. Operațiunile inițiale din Dobrogea în anul 1916*, București, 1926.
- CAMPUS, Eliza, *Din politica externă a României, 1913-1947*, Editura Politică, București, 1980.
- CAZAN, Gheorghe-Zoner, Șerban, *România și Tripla Alianță 1878-1914*, București, 1979.
- CUPȘA, Ion, colonel, *Armata română în campaniile din anii 1916-1917*, Editura Militară, București, 1967.
- DABIJA, G.A., general, *Armata română în războiul mondial (1916-1918)*, Editura Hertz, București, 1936.
- DEAC, Augustin, *Caracterul participării armatei române la primul război mondial*, București, 1973.
- FALKENHAYN, Erich von, general, *Le commandement supreme de l'Armee allemande, 1914-1916 et ses decisions essentielles*, Paris, 1921.
- IBIDEM, *Compania Armatei a 9-a germane împotriva românilor și rușilor 1916-1917*, București, 1934.
- GĂVĂNESCU, Constantin, general, *Războiul nostru pentru întregirea neamului*, Editura Coresi S.R.L., București, 1993.
- IOANIȚIU, Alexandru, locotenent-colonel, *Războiul României, 1916-1918*, vol. I-II, București, f.a.
- KIRIȚESCU, Constantin, *Istoria războiului pentru întregirea României, 1916-1919*, vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989.
- MAGHIAR, Nicolae, Dănilă, Ion, Moise, Leonida, *Ferdinand I. Cuvânt pentru întregirea neamului românesc*, Editura Metropol, 1994.
- NUȚU, Constantin, *Desăvârșirea unificării statului național român*, Editura Academiei, București, 1968;
- POPA, Mircea, N., *Primul război mondial 1914-1918*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979.
- ZAGORIT, Constantin, colonel, *Turtucaia*, Institutul de arte grafice „Concurența”, Ploiești, 1939.
- ***, *România în războiul mondial 1916-1919* vol. I Documente – Anexe, Editura Imprimeria Națională, București, 1934;
- ***, *România în relațiile internaționale 1699-1939*, Editura Junimea, Iași, 1980.

Presă și reviste

- CAZAN, Gheorghe, „Evoluția relațiilor economice româno – austro – ungare”, în *Revista de istorie*, nr. 3, București, 1971.